

KIRJANDUSE SELTS

Kodu - uurloise

Talimond

Tartus,

N° 677

Looduskaitse all olevaid taimi

G. VILBASTE

looduskaitse inspektor

Loodushoiu- ja Turismiinstituudi väljaanne

Tallinn 1938

Looduskaitse all olevaid taimi

G. VILBASTE
looduskaitse inspektor

Loodushoiu- ja Turismiinstituudi väljaanne
Tallinn 1938

Taimede looduskaitse alla võtmise põhimõtteid.

Taimede looduskaitse alla võtmisel arvestatakse peamiselt kaht põhimõtet: 1) kaitsta neid taimi, mis teatud taimkattes üliharuldased ja sellepärast on karta, et nad kaovad viimaks koguni selle maa taimkatte esindajate hulgast, kui ei võeta tarvitusele vajalikke kaitsekorraldusi nende säilitamiseks; 2) alal hoida neid taimi, mis esinevad küll veel võrdlemisi sagedasti, kuid nende arenemisel ilmnevad nähtused, millised võimaldavad ette näha seisukorda, kus ilma kaitsekorraldusteta nende arv võib langeda miinimumini või nad võivad koguni kaduda. Viimane juhus on eriti siis tähelepanndav, kui taime kasutatakse mingiks majanduslikuks otstarbeks, näit. neid müüakse turgudel ilutaimena, korjatakse arstimiks, värvaineiks jne. Neil juhtumitel võetakse taim looduskaitse alla enamasti kogu riigi ulatusel.

Kuid võivad esineda ka sellised juhused, kus teatud taime ei ole vaja võtta kaitse alla kogu riigi ulatuses, vaid ainult üksikutes maakondades või isegi kitsamal alal, — neil juhtumitel võib mõni taim olla harilik riigi ühes osas, teises osas aga esineb taim väga harva nagu eelpostina ning pakub sellepärast elavat taimegeograafilist huvi. Näitena võiks tuua kas või porssa (*Myrica gale* L.), mis on tavaline põõsastaim Lääne-Eestis rannikulähedastes soovõsastikes ega vaja sellepärast siin mingit kaitset. Kuid Tallinnast ida poole esineb ta õige harva üksikute põõsastena. Virumaal Kurtna järvede ümbruses kasvab teda vähem kogumik ning siin vajaks ta juba kaitset, et see eelpostina esinev kogumik ei hävineks. Rabakask (*Betula nana* L.) on samuti harilik Põhja-Eesti rabadel, kuid Võrtsjärve lõunapoolse tipu joonelt edasi jääb ta päris haruldaseks. Kui leiduks näit. Petserimaal üksikuid rabakase põõsaid, võiks siin võtta rabakask looduskaitse alla just teaduslikkudes huvides. Igakord ei vii maakondade või ka valdade viisi taimede looduskaitse alla võtmine soovitatavatele tulemustele ning üksikutele taimedele tuleks luua koguni kitsamad kaitsealad, kus taimed võiksid areneda täiesti looduslikkudes tingimustes, ilma et inimene kuidagi takistaks nende arenemist, või looks uusi tingimusi, mis erineksid endistest ja võiksid saada taimele hädaohtlikuks.

Looduskaitse alla võetud taimi.

Looduskaitse seaduse § 6 p. 6 põhjal otsustas Looduskaitse Nõukogu 12. mail 1936. a. võtta looduskaitse registrisse üle riigi, ükskõik kus ja kelle päralt oleval maa-alal nad leiduvad, järgmised taimed:

1. Püramidaalne akakapsas (*Ajuga pyramidalis* L.).
2. Mägi-kilbirohi (*Alyssum montanum* L.).
3. Koerakäpp [*Anacamptis pyramidalis* (L.) Rich.].
4. Pikalehine tolmphea (*Cephalanthera longifolia* Fritsch),
5. Punane tolmphea (*Cephalanthera rubra* Rich.).
6. Mägi-kadakkäär (*Cerastium alpinum* L.).
7. Taani merisalat (*Cochlearia danica* L.).
8. Pisikäpp (*Epipogium aphyllum* Sw.).
9. Rand-ogaputk (*Eryngium maritimum* L.).
10. Lõhnav käoraamat [*Gymnadenia odoratissima* (L.) Rich.].
11. Luuderohi, eefeu (*Hedera helix* L.).
12. Kobarpea [*Ligularia sibirica* (L.) Cass.].
13. Arukäpp (*Orchis morio* L.).
14. Leedrilehine käpp (*Orchis sambucinus* L.).
15. Mägi-lippernes [*Oxytropis campestris* (L.) DC.].
16. Vill-tulik (*Ranunculus lanuginosus* L.).
17. Mustakas sepsikas (*Schoenus nigricans* L.).
18. Pihkane põisrohi (*Silene viscosa* Pers.).
19. Tuhkpihlakas (*Sorbus salicifolia* Hedl.).
20. Jugapuu (*Taxus baccata* L.).

Nende taimede kogumine, lõikamine või raiumine, asjatu hävitamine ning igasugune meelega kahjustamine on keelatud, välja arvatud juhud, mis olenevad karjatamisest, heinaniitmisest või teissugusest põllu- või metsamajanduslikust kasutamisest (RT 49 — 1936).

Müügikeelu all olevaid taimi.

Looduskaitse registrisse on kantud Looduskaitse Nõukogu otsuste kohaselt 12. mail 1936. a. ja 7. septembril 1936. a. järgmised taimed alaltähendatud kaitseulatustega:

Võtta looduskaitse registrisse üle riigi, ükskõik kus ja kelle päralt oleval maa-alal nad leiduvad, järgmised taimed:

1. Väikeseõiene kuremõök (*Gladiolus imbricatus* L.).
2. Sinine võhumõök (*Iris sibirica* L.).
3. Näsiniin (*Daphe mezereum* L.).
4. Vareskold (*Lycopodium complanatum* L.).
5. Kuldking (*Cypripedium calceolus* L.).
6. Talvik (*Chimaphila umbellata* DC.).

Nende taimede müük ja nendega kauplemine on igal pool keelatud (nr. 1—4: RT 49 — 1936; nr. 5—6: RT 93 — 1936).

Eostaimed.

Vareskold, *Lycopodium complanatum* L.¹⁾

Nõmme- ja palumännikutes lagedamatel kohtadel, metsasihtidel, kohati ka nõmmepõlendikkudel kasvab enamasti rühmiti vareskold, mille vars on osalt maasisene, osalt maapealne. Maasisene juurikas on kuni 50 sm pikk, kasinate juurtega, klorofüllitu, roomav; maapealses osas hargnevad varrest püstised, korduvalt harkjad rohelised oksad. Lehed on soomusjad, mahasurutud, spiraalselt asetunud või neljakandiliselt ristjalt vastakud, 3—4 mm pikad, süstjalt teritunud. Eospäid 2—6, harva üksikult, enamasti 1—12 sm pikkuse rao otsas. Tolmlemine peamiselt juulis. — Kuulub kollaliste (*Lycopodiaceae*) sugukonda.

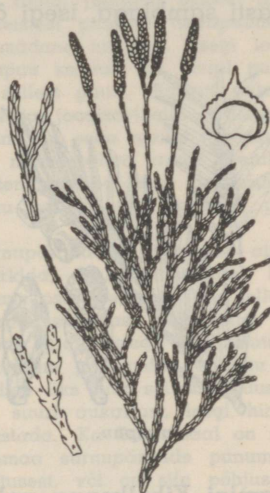
Meil on vareskolla levimise kohta andmeid üle kogu maa, kuid sagedamini esineb ta Lõuna-Eestis, kus levivad laialdased palumetsad ja nõmmed, kust teda varemalt toodi suuremal arvul Tartu, vahest ka Tallinna turule; siin ta leidis ostjaid metselupuu või põdrasarvede nime all. Enamasti kasutati teda väikeste kimpudena toa ilustamiseks vaasides, aga ka pärjapunumismaterjalina. Surmutepühal kalmistule asetatavad krantsid olid õige sagedasti just vareskollast, sest vareskold seisab kaua roheline ning luitub vast nädalate kestel.

Vareskolla paljunemisvõimalused on võrdlemise piiratud ning suurehulgalise kasutamise pärast oli karta, et selle taime hävimine meie taimkatkest ei ole enam kaugel. See tegigi vajalikuks taime võtta looduskaitse alla ning keelata tema müük. Ka paljudes teistes riikides on vareskold looduskaitse all.

Vareskolla üldlevilaks on Põhja- ja Kesk-Euroopa, Lõuna-Euroopas Apenniinid, siis veel Väike-Aasia, Kamtšatka, Jaapan ja arktiline ja läänepoolne Põhja-Ameerika.

Vareskolla eestikeelses ametlikus nimetuses on tehtud muudatus. Eesti Kirjanuduse Seltsi Keeletoimkonna poolt koostatud „Kodumaa õistaimed“ (Tartu 1918) on *Lycopodium complanatum*'i eestikeelne vaste ungrukold, kuna vareskolla nimetus on *L. selago*'l. Autori mitmeaastased tähelepanekud on kindlaks teinud, et meie kodumaal tuntakse ungrukolla nime all vaid *L. selago*'t. Vareskold on õieti kunstlikult loodud, mispärast olen arvanud selle *L. complanatum*'ile, kuna ungrukold on jäetud sellele taimele, mis juba ammu kandnud rahvasuus seda nime.

¹⁾ Rahvapäraseid nimetusi: mets-elupuu, mõts-eluhaina, mets-asparaagus, põdrasarved. — *Lycopodium*: kreeka *lykos* — hunt, *pódion* — jalake, hundijalake; *complanatum* — lamendatud, tasane.

Vareskold.

Paljasseemnelised.

Jugapuu, *Taxus baccata* L.¹⁾

Jugapuu on 2—20 m kõrgune puu või põõsas, mis meil kasvab enamasti teiste puude varjus alapuistuna või härvemini üksiku puuna kuski niidu või metsa serval. Ta kuulub okaspuude hulka. See on tihedaoksaline igihaljas, tumeroheline puu, millel väga peenesüüline puit. Tüvi on enamasti püstine, jäme, kuid mitte ühtlaselt jämenev. Oksad on pikad, algavad peale võrdlemisi maa lähedalt ning alumised lähevad tõusvalt mööda maapinda, kattudes sagedasti samblaga, isegi õhukese mulla korraga, nii et kogu puu näib

Jugapuu.

tihti omapärase laia põõsana. Isasõied on kerajad, asuvad mullustel kasvudel, emasõied on pungakujulised, asetatud üksikult eelmiste aastate võrsetel. Peale tolblemist areneb seemnepunga alus ja moodustab seemne ümber lihava katte, mis ulatub sageli üle seemne, valmides lõpuks karika-taoliseks punaseks ebamarjaks. Seeme on ise teravatipmeline, herneterasuurune, värvilt rohekas-violetne. Puu okkad on korraldunud kahereaselt, kammitaoliselt, enamasti lamedad, pealt kõrgema joonega, alt rohelised. Õitseb aprillis ja mais. — Kuulub jugapuuliste (*Taxáceae*) sugukonda.

Eestis leidub jugapuud peamiselt Saare ja Hiiumaal. Saaremaal kasvab teda sagedamini Kihelkonna valla põhjapoolses osas Tagamõisa riigimetsades ja Kehila, Kõruse, Tohku ja Neeme küla ümbruses; Mustjala vallas Paatsa, Tuiu ja Võhma küla karjamail; Karjalasma riigimetsades; Leisi valla põhjapoolses osas, näit. Liiküla karjamail; Sõrves Torgu vallas Sopi ja Viieristi metsas, Kaunispää, Lõopõllu ja Vintri küla maadel. Varemalt oli teda ka sagedamini Abruksa saarel, kuid praegu on jugapuu sealt peaaegu hävinud ning esineb vaid paar-kolm põõsast. Hiiumaal kasvab teda hulgi mõnel metsa kvartaalil Kärkla metsandikus Tahkuna poolsaarel, Kõrgessaare vallas riigimetsas mõned üksikud puud, samuti ka Kopa, Paoma ja Heistesoo küla ümbruses ja Emmaste valla Önigu küla karjamaadel. Mandril leidub teda umbes 100 eks. ümber Pärnumaal Audru metskonnas Peraküla vahtkonnas ja Harjumaal Nõva vallas Päraküla ümbruses ja Vihterpalu valla Keibu ja Moosi küla lähedal üksikute puudena. Viimase küla juures on ka Eestis idapoolsem punkt, kus jugapuu esineb veel metsikult. Kultuuris kasvab ta mitmel pool aedades Saaremaal, Hiiumaal, Läänemaal ja Harjumaal (näit. Tallinnas

¹⁾ Rahvapäraseid nimetusi: juhapuu, jügapuu, kodarapuu. *Taxus* — puu nimi juba roomlastel; *baccata* — marjakandev.

Koidula tänaval ja Löwenruh pargis). Üldine levila on Kesk-Euroopas, Lõuna-Euroopa mägedes, osalt ka Krimmis, Kaukaasias, Väike-Aasias ja Altai mägedes. Igal pool võib aga tähele panna kadumistendentsi, mispärast see puu on peaaegu kõigis maades kas täieliku või osalise kaitse all. — Euroopas jõuab jugapuu Eestis seega oma idapiirile; Soomes esineb ta veel vaid Ahvenamaa saartel.

Nagu ülemaal selgub, ei ole meil Eestis jugapuid praegu just väga veidi, ja kui võetakse ette jugapuude loendus, saaks võib-olla ehk veel mõne saja või koguni tuhande tüve. Aga nende arv jääb ikka vähemaks. See asjaolu tuleb ka sellest, et jugapuud kasutatakse tema kasvupiirkonnas mitmeks ülesandeks. Ehituspuid temast küll ei saa, aga oma sitke ja vastupidava puidu pärast tarvitatakse teda sagedasti tarbepuuna. Väga sagedasti tehakse jugapuust rehakupki ja ka äkkepulki, mis on sitked ja painduvad. Anumavitsad on tihti jugapuu okstest ning need olevat mitukorda vastupidavamad kui vitsad teistest puudest (sarapuudest, toomingatest, pajudest jne.). Aiateibad jugapuust ei mädane nii pea. Isegi looki on tehtud jugapuust. Aga selles piirkonnas, kus jugapuu kasvab, on kõigil pukk-tuuleveskitel hammasrataste tapid („hambad“) tehtud sellest puust. Samuti valmistatakse jugapuust süstikuid, saapatikke, isegi lusikaid ja joogikarikaid. Välismaa turgudel on jugapuu heaks treimismaterjaliks ja sellisena on seda meilgi tarvitatud, sest puu lüliosa on punakas, malts aga kollane. Kuid mitme rahva juures peetakse jugapuu puitu mürgiseks ja sellepärast ei valmistata temast söögi- ega jooginõusid. Gallias oli isegi selline usk, et see, kes jõi jugapuu kannust või karikast, pidi varsti surema.

Laicalatuslikumalt kasutatakse jugapuud meil surnupärgadeks, ning see aitab suuresti kaasa puu hävimisele. Sellejuures võib märkida, et kõigil maadel, kus kasvab jugapuu, on ta nagu surematuse sümboliks, mis osalt tekkinud ka sellest, et jugapuu on väga pikaealine¹⁾. Sellepärast on jugapuu sagedasti kalmistutel ilupuudeks ning mõnelgi pool istutatakse see puu suurte pidustustega kalmistutele. Bretonia kalmistutel on sagedasti haudade keskel suurem ja vanem jugapuu ja rahva keskel liigub arvamine, et igast surnu suust läheb üks juur sellesse puusse. Sellise arvamise tulemusena tuntakse jugapuu vastu suurt aukartust, isegi hirmu ning ei juleta neid vanu puid maha raiuda ega vigastada. Ka Saksamaal on see puu tuntud mitmel pool vaimude puuna. Kas Saaremaa surnupärgade punumine jugapuust on ühenduses mingi usundiga surnute kultusest, või on siin põhjuseks vaid vastupidav rohelus, mispärast pärjad nii pea ei koltu ega kuiva, selle kohta ei ole mul praegu andmeid. Või on siin vaid tegemist lihtsa laenuka naaberrahvastelt, — ka selle kohta puudub selgus.

Olgu veel tähendatud, et mitme rahva juures on jugapuu seotud nõidusega ning ustakse, et see puu kaitseb välgu ja muu õnnetuse eest; ka jäävad kurjad vaimud sellesse puusse kinni. Sakslastel on isegi kõnekäänd: jugapuu eest ei jää ükski nõidus varjule. Üldine arvamine on, et jugapuu on mürgine. Ja seda ka täie õigusega, sest jugapuu osad, eriti aga seemned sisaldavad mürki taksiini, — on katseid tehtud, et surmavalt mõjub taksiin hobustel 2 grammi, lehmadel 10 g ja jänestel 20 g juures; ka inimesele mõjub jugapuu värsked osad, samuti koor mürgitavalt; ükski meresigade juures ei ole märganud taksiini kahjustavat mõju. Meilgi on Saaremaal jugapuu tuntud mürgisena ning arvatakse, et kui kord ennast saunas korralikult vihelda jugapuu vihaga, siis kaovad sügelised ning muud sellega ühenduses olevad pahad tagajärjed.

Peale surnupärgade kasutatakse Saaremaal jugapuu oksid veel pärgadeks teistegi pidulikkudel juhtudel, näit. kiriku ehtimisel uue pastori vastuvõtul ja ametisse õnnistamisel. Veel hiljuti on Pidula kooli aiast raiutud maha suur jugapuu põõsas, mille okstest on valmistatud pärgi.

Jugapuu oli meil juba varemgi metsavalitsuse korraldustega osalise kaitse all ning enne looduskaitse seadust olid metsaülemad

¹⁾ Inglismaal Grasfordis on ühel jugapuul loetud üle 1420 aastaringi. Seni on kõige suurema jugapuu vanusena kindlaks tehtud ligi 3000 aastat.

ja -ametnikud jugapuu suhtes tähelepanelikud. Hiiumaal on juba üle 10 aasta jugapuu kaitseala Kärkla metskonnas, kus Tahkuna poolsaarel on neljas kvartaalis jugapuud alusmetsana. Praegu on see ala ka kantud looduskaitse-registrisse (RT 92 — 1936). Üldse on jugapuu laastamine tunnistatud lubamatuks, mille tagajärjel ka jugapuude hävitamine on jäänud vähemaks. Mõnel pool, kus neid puid on tihedamini, korraldasid metsavahid ise jugapuu okste harvendamist, sest inimesed on sagedasti jugapuude suhtes hoolimatud ja lõhuvad puid liig metsikult. Praegu on aga jugapuu täieliku looduskaitse all. See tähendab, et meil ei tohi olla enam ühtki pärge jugapuust ei surnurongides, kalmistutel, kiriku ilustamistel jne.; ei tohi olla jugapuust uusi aiateibaid, rehapulki, anumavitsu jt. Isegi oma aias kasvatatud puude kasutamine millekski otstarbeks on seotud hädaohuga sattuda seadusega vastuollu. Praeguste maksvate seaduste järgi karistatakse looduskaitse all olevate puude raiumist jne. vangimajaga mitte üle ühe aasta.

Üheidulehelised.

Mustakas sepsikas, *Schoenus nigricans* L.¹⁾

Mustakas sepsikas on võrdlemisi veidi väljapaistev ning tema tähelepanemiseks on vaja harjunud silma. Ta on 15—45 sm kõrge lõikheinaline, mille kõrs (vars) sirge ja ümmargune ning alt ümbritsetud mustakaspruunide tuppodega; lehed on naaskeljad, enamasti poole lühemad kui lehitu vars, harva ka veidi pikemad. Öisik tiheda otsmise nutina, millest tublisti üle ulatub alumine kateleht; nutt liitunud 5—10 mustakaspruunist, veidi kahetahusest pähi-kust. Enamasti kasvab ta püsivalt raba-soodel, soostunud järvekallastel, peamiselt mereranna läheduses.

Mustakas sepsikas.

Üldine levila on Kesk- ja Lõuna-Euroopa, Põhja-Euroopas ka Taani ja Norra; Ida-Euroopa lõunapoolses osas tungib ta kuni Kaukaasiani. Põhjapoolseks piiriks on Läänemeri. Mujal on teda leitud veel Lõuna-Aafrikas ja Ameerikas. — Kuulub lõikheinaliste (*Cyperaceae*) hulka.

Eestis esineb mustakas sepsikas ainult Saaremaal ja Hiiumaa läänepoolses osas. Saaremaal on selle taime pealevimisala Kihelkonna ja Mustajala kihelkonnas, üks leiukoht ka Saaremaa lõuna rannikul, Kastil. Hiiumaalt leiti teda vast mõne aasta eest

¹⁾ Rahvapärase nimena tuntakse veel nuppjõhv. — *Schoenus* — kreeka *schoinos* — kõrkjas; *nigricans* — mustuv.

esimest korda Heistesoo küla juurest sooservalt (Reigi khk.). Üks leiukoht on antud ka mandrilt Pärnumaalt Audru kihelkonnast, kuid see tahab veel kontrollimist. Tõenäoliselt võib mustakas sepsikas esineda Saaremaal veelgi laiemalt ning teda võib arvatavasti leida idapoolses osas hoolsal uurimisel. Praeguste andmete järele on mustakas sepsikas meile nähtavasti kasvama jäänud relikvtaimena subatlantilisest ajastust ning jõuab siin oma idapiirile. Venemaal, samuti Soomes puudub juba see taim. Erilises hädaohus see taim veel ei ole, sest ta pole leidnud erilist kasutamist. Looma sööda-aimena ei ole tal väärtust. Temale võib hädaohtlikuks saada vaid soo ülesharimine või ka turbalõikamine. Ungaris on tähele pandud, et need kohad, kus mustakas sepsikas kasvab, annavad parimat turvast.

Sinine võhumõök, *Iris sibirica* L.¹⁾

Niisketel sooniitudel, põõsastes ja põõsaste vahel kasvab sinine võhumõök (ka siberi võhumõök). See on mitmeaastane taim, 45—90 sm kõrge. Vars on väheõiene, ümmargune, peenike, enamasti kogu ulatuses seest õones ning varre alusel on kimp vanadest eelmise aasta lehetüppedest tekkinud kiudusid. Lehed on kitsad, lineaalsed, mõõkjad, 2—6 mm laiad, alumised harilikult lühemad kui vars. Õisik on väheõiene, enamasti 1—3 õit. Ülalehed on süstjad, pruunid, ülalt nahkjad. Õied sinivioletsed, väga harva valged, veidi lõhnavad. Vili on kupar, võrdlemisi suur, 3—4 sm pikk, püstine, elliptiline, lühikese teravikuga, pikkade elastsete raagude otsas. Kupar avaneb ülalt otsast. — On võhumõõgaliste (*Iridaceae*) sugukonnast.

Sinine võhumõök õitseb harilikult mais ja juunis ning siis on ta oma suure, silmapaistva õie poolest tähelepandav. Teda kasvab meil veel laial ulatusel. Seniste tähelepanekute alusel esineb ta sagedamini Tartu- ja Võrumaal, samuti Pärnu-, Lääne ja Saaremaal. Mujalt on teda leitud üksikutel leiukohtadel. Erilises hädaohus ta ei ole mujal, kui suurte linnade lähedal, sest oma võrdlemisi ilusa õie pärast on ta sagedasti turul müügi-objektiks, mislābi võib sinise

Sinine võhumõök.

¹⁾ Rahvapäraseid nimetusi: siniluht, sinine kalmus, moromõök, sinivõhumõök. — *Iris* — kreeka *iris* — vikerkaar; *sibirica* — Siberis esinev.

võhumõõga hävimine läheneda kiirel sammul, sest selle taime levimisvõimalused ei ole eriti suured. Sellepärast on keelatud sinise võhumõõga müük ja kauplemine igal pool. — Olgu veel mainitud, et sinist võhumõõka ei leidu enam Soomes metsikult, vaid teda on Turu ümbruses mõnes kohas ilutaimena, kus ta ka kohati metsistunud. Rootsisis kasvab ta ka vaid lõunapoolses osas ja Ojamaal. Üldiselt esineb see taim võrdlemisi laial ulatusel Euroopas ja ka Aasias parajas vöötmes, eriti Siberi lõunapoolses osas.

Väikeseõiene kuremõök, *Gladiolus imbricatus* L.¹⁾

Niisketel aruniitudel, võsastikkudes, metsaservadel, soistel kohtadel metsade vahel kasvab kohati väikeseõiene kuremõök, paistes silma juba eemale oma värvirikaste õitega. See on 30—80 sm pikkune mitmeaastane taim, mille vars on sirge, alusel ümbritsetud 1—2 pruunika lehetupegaga. Varrel on 2—3 lehte; lehed on lineaalsed, või pikliküstjad, mõõkjad, keskelt 1—2 sm laiad, enamasti pikalt teritunud, alumised lehed on tõmbimad. Õied on punakad, verevad või lillad, ühekülgses tihedas kobaras, milles on 4—12 õit, kogu õiekate korrapäratu, peaaegu kahehuulene, ligi 2 sm pikk. Vili on ülevalt veidi kokku muljutud, ümmardunud kantidega. Varre all maa sees on juuremugul, umbes 2 sm läbimõõta, mida ümbritsevad peenikesed tihedad narmad, mis moodustavad laiemale linte ja vaid ülemaal on võrkjalt ühinenud. Õitseb enamasti juulis. — Võhumõõgaliste (*Iridaceae*) sugukonnast.

Väikeseõiene kuremõök.

Väikeseõielist kuremõõka on meil seni leitud sagedamini Tartu-, Pärnu- ja Läänemaal; üksikuid leiukohti on ka Viru-, Võru- ja Petserimaalt. Arvatavasti leidub teda kohati üksikute eksemplaridena mujalgi, kuid need ei ole veel saanud teatavaks laiemale hulgale. Ta on kenaõieline taim ja sellepärast äratub õitseajal tähelepanu. See suurendab aga tema hävitamisohtu. Tuleb veel tähendada seda, et õite ja ka ülemise varreosa kogumine ei põhjusta taime kadumist, küll aga mugulate üleskaevamine või kasvukoha ümberkündmine.

¹⁾ Rahvapäraseid nimetusi: maapater, luhamõök. — *Gladiolus* — mõõgake; *imbricatus* — katusekivijas.

Väikeseõiese kuremõõga kasvuala ei ole kuski väga pidev. Ta esineb sagedamini Kesk-Euroopa idaosas (Karpaatides, Galiitsias, ka Bosnias), Ida-Euroopas, Siberis, Kaukaasias ja Väike-Aasias, puudub aga näit. Ungaris, Lõuna-Austrias jne. Põhja-Euroopas esineb ta veel Soomes Turu ümbruses, kuid Rootsis ei ole teda enam leitud.

Käpalised, Orchidácea.

Õige suur osa looduskaitse alla võetud taimedest kuulub käpaliste hulka. Esineb ju meie kodumaa taimestikis hulk käpalisi, mille õied enamasti silmapaistvad ning sellepärast on rahvalegi hästi tuntud. Nimedes ei tehta kuigipalju vahet. Sagedamini on nende nimedeks jumalakäpad, jeesusekäpad ehk jeesukäpad, taevataadikäpad, vanataadikäpad, juudakäpad, kuradikäpad, jeesusekäed, kuradikäed jne. Sellised nimed on saanud taimed sellest, et neil on all enamasti kaks juuremugulat, mis sagedamini haralised, käetaolised või ka ümmargused. Neist käetaolistest mugulatest on üks must ja kortsus, teine valge ja sile, — must on mullune, millest kevadel kasvamisel juba kõik toitained on ära tarvitatud; valge on uus, tänavune, kuhu vast kogutakse toitaineid säilitus-kudedesse järgmisel aastal kasvamiseks. Vana, musta mugulat nimetatakse kuradikäeks või -käpaks, valget jeesuse-, jumalakäeks või -käpaks. Milline käpp on rohkem silmapaistev, selle järgi nimetatakse siis ka taime. Kohati hüütakse käpalisi ladinakeelse nimetuse (*Orchidácea*) järgi sagedasti ka orhideedeks.

Varem kasutati käpaliste juuremugulaid ravimiteks mitmesuguste haiguste vastu. Selleks kaevati neid üles, kuivatati ja valmistati siis ka hõõrutud pulbreid või ka leotisi. Mugulate kogumisega aga tehakse käpaliste levimisele takistusi, sest just mugulate abil on käpalistel pea uuendumine, kuna seemnete kaudu toimub uuendumine palju vähemal määral. Pealisosa, — varre ja õie eemaldamine ei ole taimetele nii oluline, eriti kui kogutakse vaid õisi; ka heinaniitmine ei tee taimedele suuremat viiga, sest enamasti niitudel kasvavad käpalised on heinaniidu ajaks juba kuivanud ja alumine uus mugul täis kasvanud.

Käpalistest on looduskaitse alla võetud vaid need taimed, mis on juba praegu väga haruldased, või mis võivad muutuda haruldasteks või on koguni juba kadumisel. Enamik neist kasvab peamiselt Saaremaal. On ju Saaremaa tuntud üldiselt käpaliste, orhideede maana ja seda õigustab ka käpaliste rohkus, mida võib tähele panna käpaliste õitsemisajal Saaremaal liikudes, eriti siis, kui võrrelda ses suhtes Saaremaad ja Lõuna-Eestit.

Kuldking, *Cypripedium calceolus* L.¹⁾

Varjukates lehtmetsades, kivistes võsastikkudes, sagedasti ka niisketel puisniitudel kasvab kohati kuldking, ilusamaid kápalisi meie taimkattes. Ta on mitmeaastane taim, 15—20 sm kõrge. Vars on ümmargune, lühikarvane, veidi kaarjas. Alusel on pruunikad, tõmbid soomuslehed, varrel aga 3—4 lehte, mis on laiad, elliptilised, teravad, alusel aga peaaegu varreümbrised; pealt on lehed hele-

rohelistes, alt valkjamad, soonte kohalt ja servast lühidalt ripsjad. Öied on omapärase ehitusega. Alumine huul on kingataoline, õnes, kuld kollane, seest verevate täppide ja joontega, 3—4 sm pikk, teised õiekatelehed on kitsad, lineaalsed, punakaspruunid, pikemad kui „king“, moodustades nagu „kingapaelad“. Öisik sagedamini ainult ühest õiest, harvemini ka 2—4 õiest. Maa sees pikad jämedad juurenar-

Kuldking.

Kuldking õitseb mai lõpus või juunis ja just õitseajal on ta kõige rohkem hävimisohus, sest tema ilusa õie pärast kogutakse teda armutult. Saaremaal, kus teda leidub sagedamini, toodi teda varemalt suurel hulgal Kuressaare turule. Teiste linnade turul oli teda vähem näha, sest et kuldking mujal

esineb võrdlemisi harva. Kuid siiski leidub teda kohati üksikute eksemplaridena üle kogu maa.

Kuldkinga õit, „kinga“ käsitletakse kui püünisõit. Kollane king ja punakapruunid paelad moodustavad kaunis teravasti eralduva värvide kontrasti, mis erineb ühetaolise rohelise muruvaiba keskelt. Väikesed kärbsed ja teised putukad lendavad värvilisele õiele ning ronivad võrdlemisi suure ja vaba sissekäigu kaudu kinga servale, libisevad siit aga kergesti sissepoole káändunud servalt kinga ning jäävad nii tahtmatult vangi. Kui nad kinga tagumises osas olevate mahlarikaste karvakeste vahel on võõrustanud ja tahavad välja pääseda, ei õnnestu see nii kergesti, sest kinga servad on tagasi káändunud ega lase neid üles ronida. Putukad peavad kasu-

¹⁾ Rahvapäraseid nimetusi: káoking, káokott (om. -ta), káoummisking, kukulinning, kukulinnapastlad, kukulinnu-ummisking, kukulinnapátid, külmking, külmakingarohi, külmakingapátid, titepátt, neitsiking, kukeking, pruudiking, linnuking, püüpastlad, muhulasepátt. — *Cypripedium*: kreeka *Kypris* — jumala Veenuse lisanimi; *pédilon* — king, — küprise king; *calceolus* — kingake.

tama nüüd üht kinga tagumises osas olevast kahest kitsast käigust, mis on kahel pool emakasuuet, kusjuures nad peavad neist kitsastest käikudest nii öelda, läbi suruma; seejuures nad puutuvad kokku peenikese õietolmuga, määrduvad sellega ja viivad tolmu teistele taimedele edasi.

Kuldkinga üldlevila on Kesk- ja Põhja-Euroopa, Kaukaasia, Siber.

Arukäpp, *Orchis morio* L.¹⁾

Arukäpp on ilusamaid käpalisi ning sellepärast on selle taime kahjustamise hädaoht võrdlemisi suur, eriti aga veel sel põhjusel, et arukäpp on meil üks varemini õitsvaid käpalisi kevadel. Arukäpp on mitmeaastane taim, mille püsiorganid on maasisesed jagumatud mugulad, mis harilikult ümmargused. Varre kõrgus on 8—40 sm, mis oleneb peamiselt kasvukoha tingimustest. Vars on helerohe-line, kandiline, aluselt peale lehistunud, ülalt violetse kirmega, alusel teravate, valkjate soomuslehtedega. Lehed on sinakasrohelised, piklikud, 5—15 mm laiad, ülemised tupjalt ümber varre. Pea on muna-jas, 4—8 sm pikk, harilikult hõre, värvuselt verev. Huul enamasti pikem kui laius, ena-masti violettpunane tumedamate täppidega, veidi tagasikooldunud, harilikult kolmehöl-mane, harva jagumatu, 10—15 mm lai. Külgmised hõlmad laiad, ümmardunud; keskhõlmad pügaldunud, kumerad, kakh-jaspunased; kannus on ruljas, otsast veidi lähemad, rõhtsalt või ülespöörduvad, lühem kui sigimik; kiiver tömp, roheliste joontega.

Arukäpp.

Arukäppa võime leida kuivadel, lagedatel aruniitudel, kus palju päikesepaistet, aga ka võsastikus, metsaservadel, kus pole liig palju varju. Sagedamini esineb arukäpp rühmadena. Kuid üldse esineb arukäpp väga harva. Seni on leitud arukäppa peamiselt Saaremaa läänepoolsest osast (umbes 10 leiukohta), Muhust (2 leiukohta) ja mandrilt vaid paarist kohast — Massust ja Tallinnast lääne poole. Vanemad teated kõnelevad ka Tartu ümbrusest, kuid need andmed tahavad revideerimist. Üldiselt kuulub arukäpp euroopa flooraelementide hulka ja ta on jõudnud Eestis oma idapoolsele levimispiirile. Ta puudub täiesti Soomes, kuna Kesk-Venemaal ei ole teada kindlaid leiukohti.

¹⁾ Rahvapäraseid nimetusi. Rahvas ei oska vahet teha käppade (*Orchis*) liikide juures teravalt, sellepärast nimetatakse neid enamasti ühise nimetusega. Arukäpa kohta on siiski vanemas kirjanduses kasutatud: juudakäpp, jeesusekäsi, kuradikäsi, poirohi. — *Orchis* — kreeka *órchis* — munand, munakott; *morio* — kreeka *móros* — narr, nähtavasti kirjuvärviliste õite pärast, mis meenutavad narri ülikonda.

Arukäpale on hävitav tema mugulate üleskaevamine. Nagu kõigil käppadel, on tal all kaks mugulat, üks tumedam, mineva-aastane, mille abil taim elas üle külma talve, ja teine valkjas, noor, mis tekib kasvuperioodi keskel toitainete tagavara säilitamiskohana. Jäävad mugulad maa sisse, siis areneb järgmisel aastal taim jällegi endisele kasvukohale. Käpalised on ju kasvanud niitudel kaua aastaid, neil on igal aastal varred ja lehed maha niidetud, kuid nad kasvavad ikka edasi. Sellepärast ei ole õite korjamine arukäpale veel mitte hädaohtlik, kui jäävad alles lehed ja mugulad.

Leedrilehine käpp, *Orchis sambucinus* L.¹⁾

Leedrilehine käpp on meil võrdlemisi haruldane ja seni on teada vaid üks leiukoht Lääne-Saaremaal, kus ta on esinenud. See on mitmeaastane taim, mille vars 10—25 sm kõrge, seest oönes, valkjasroheline, veidi kandiline; alumine varreosa on kattunud tupjate, teravate lehtedega. Lehed on piklikud, helerohelised, alati mustade täppideta, tõmbid või teravad. Õisik on lühike, munajas, kaunis tihe ja rohkeõiene. Õis on helekollane, harva kahkjaspunane, lõhnatu; huul 8—10 mm pikk, punakate joonte ja punktidega; kannus allakäändunud, vähimalt sigimiku pikkune. Mugulad piklik-süstjad või ruljad, võrdlemisi paksud, alguses jagumatud, ilma kõrvaljuurteta, vanemana otsast lühikeselt kahehõlmased või käpjalalt jagused. Õitseb peamiselt mais ja juuni alguses.

Leedrilehine
käpp.

Leedrilehine käpp kasvab kuivadel puisniitudel, võsastikuga kattunud kallakutel. See Lõuna- ja Kesk-Euroopa liik on võrdlemisi kitsa areaaliga ning kaob Põhja-Euroopas pikkamööda. Ka Kesk-Euroopas ja Lõuna-Skandinaavias kasvab ta üksikult, puudub juba Belgias, Hollandis, Inglismaal, Ungari madalmikul ning Vahemeremaal igihaljas võotmes. Soomes puudub ta täiesti, Venemaalt pole kindlaid teateid.

Leedrilehelise käpa paremaks tunnuseks on tema helekollased õied, sest meil ei kasva teisi sellevärvilisi käppe vastaval kasvukohal. Soodes ja niisketel niitudel kasvab küll meil valkja või kollaka värviline kahkjaspunase käpa (*Orchis incarnátus* L.) teisend (var. *ochroléucus* Wüstnei), kuid sellel teisel on pikad rohelised katelehed õisikus ning ulatuvad üle õite.

On praegu tõesti küsimus, kas seda taime meil veel üldse kasvab. Seni on seda taime leitud vaid Saaremaal Haustlast, Karala lähedalt. Möödunud sajandi

¹⁾ *sambucinus* — leedrilehine.

50. aastatel kasvas teda veel võrdlemisi sagedasti, — igatahes sai prof. A. Bunge oma „*Flora exsiccata*“ jaoks siit koguda 70—80 taime. 1900. a. leidis mag. J. Klinge seda taime veel vaid 4 eks., 1901. a. leiti teda veel üksainus eksemplar, aga pärast seda ei ole teda enam üldse nähtud, kuigi teda on õigel ajal hoolega otsitud (B. Saarsoo, G. Vilbaste).

Koerakäpp, *Anacamptis pyramidalis* (L.) Rich.¹⁾

Koerakäpp on mitmeaastane taim. Vars on 25—50 sm kõrge, võrdlemisi peenike, ülevalt veidi kandiline. Lehed on lineaalsüstjad, pikasoonised, helerohelised, alumised suured, tupjalt varre ümber, keskmised väiksemad, eemaldunud ja ülemised õige väikesed, katelehe taolised. Õisik rohke- ja tiheõiene, alguses püramiidjas, pärast piklik-munajas või isegi ruljas. Katelehed lineaalsüstjad, tihti violetse kirmega. Õied väikesed, kahkjad või veripunased, väga harva valkjad. Huul kolmelõhene või kolmehõlmane, peenikese niitja kannusega, mis kuni 6 mm pikk; huule alusel ülalpool 2 väikest püstist kollakat või verevat tõmpi nibu. Õitseb peamiselt juunis ja juulis.

Koerakäpp kasvab niisketel lubjarikastel niitudel, soistel puisniitudel, hõredates võsastikkudes. Seni on koerakäppa meil leitud vaid Saaremaa läänepoolses osas. Mandril puudub ta täiesti, samuti ka Soomes ja Kesk-Venes. Ka Põhja-Saksamaal on ta väga haruldane. Üldlevila on Kesk- ja Lõuna-Euroopa (põhjapool kuni Inglismaa ja Lõuna-Rootsini), Väike-Aasia, Orient, Pärsia ja Põhja-Aafrika.

Koerakäpp.

Lõhnav käöraamat, *Gymnadenia odoratissima* Rich.²⁾

Lõhnav käöraamat on mitmeaastane, 15—35 sm kõrge taim, mis kasvab enamasti rabaniitudel, rabaservadel, metsaäärtel, harva aga kuivadel kohtadel. Vars on tal sirge, sale, alt ümmargune ülevalt enam-vähem kandiline, varre alus pikkade koheviliolevate lehetuppodega ümbritsetud. Lehed lineaalsed või peaaegu süstjad,

¹⁾ *Anacamptis* — kreeka *anakámpto* — üleskäänama, — nähtavasti huule kahe hõlma kohaselt; *pyramidalis* — püramiiditaoline, püramiidjas.

²⁾ *Gymnadenia* — kreeka *gymnós* — paljas; *adén* — nääre; *odoratissima* — hästilõhnav. Rahvapäraseid nimetusi ei tunda.

teritunud, pealt veidi läikivad, alt tähelepandava kiiliga, alumised ligistunud, ülemised eemaldunud, kandlehetaolised, teravad; õisik alguses kuhikjas, pärast ruljas, pikendunud, kaunis tihe; õied on väikesed, verepunased, heleroosad, ka violet- sed või valkjad, väga harva aga täiesti valged, hästi lõhnavad. Väli- mised õiekatelehed piklikud, tõmbid, külgmised aga munajad, veidi lühe- mad; huul peaaegu niisama lai kui pikk, harilikult nõrgalt kolmehõlma- sed. Kannus niitjas, peenike, kõigest 4—5 mm pikk, vaevalt niisama pikk kui sigimik või koguni lühem. Õitseb juunist kuni augustini.

Seniste andmete järgi on lõhna- vat käoraamatut leitud Lääne-Saare- maalt paarist kohast, Harjumaalt Hageri ja Nissi ümbrusest kolmest- neljast kohast ja Järvamaalt Varan- gult. Mujalt seni andmeid ei ole. Soomes näib see taim puuduvat. Üldlevila peamiselt Euroopa parajakliimaga maades. Tublisti lubjalembene taim.

Lõhnav käoraamat.

Punane tolmepea, *Cephalanthéra rúbra* (L.) Rich.¹⁾

Punane tolmepea kuulub ilusamate tai- mede hulka oma silmapaistvate punaste õite poolest ning sellepärast on tema kahjustamine võrdlemisi kerge. See taim on mitmeaastane, 20—50 sm kõrge. Vars on nõrgalt loogeline, ülalt lühikarvane. Lehed on piklikud, tera- vad, varrest eemaldunud, pikisoonesed, paljad, ülalt tumerohelised, alt rohkem sinirohelised. Õisik hõre, harvaõiene. Õied punased, lillad, väga harva valged. Huul on 3-hõlmane, ilma kannuseta, külgmiste täkete läbi kaheosane, — tagumine osa õõnes, valkjas, kahe püstise ümmardunud kõrvakesega, eelmine osa valge, punase äärisega, peaaegu 3-nurgane, pikem kui lai, servast täkilis-kähar. Õitseb mai- ja juunikuus.

Punane tolmepea.

¹⁾ Rahvapäraseid nimetusi: linnuvaip. — *Cephalanthera* — kreeka *kephalé* — pea; *antherá* — tolmutkott; *rubra* — punane.

Punane tolmepea kasvab hõredates kuivades leht- ja okasmetsades, metsaniitudel, võsastikuga kattunud kinkudel. Seni on punast tolmepead leitud mitmelt poolt Eestist, kuid peamiselt neilt aladelt, kus lubjaaluspõhi ei ole kaugel. Tihedamalt on leiukohti Saaremaal, siis Harju-, Viru-, Järva- ja Läänemaal. Ka Setumaal Irboska ümbruses on paar leiukohta ning üks Võrumaal. Üldlevila on Kesk- ja Lõuna-Euroopa (põhjapool kuni Belgiani, Taanini ja Skandinaavi), Kaukaasia, Väike-Aasia, Pärsia. Soomes kasvab punane tolmepea vaid Turu ümbruses.

Pikalehine tolmepea, *Cephalanthéa ensifólia* Rich. (*C. longifólia* Fritsch).¹⁾

Niisketel puisniitudel, võsastikkudes ja metsaservadel kasvab pikalehine tolmepea, mida aga seni on meil küll võidud tähele panna vaid Saaremaa lääneosas ja siingi väga harva (praegu teada ainult kümmekond leiukohta). Mandril on teda leitud vaid Pärnu lähedalt, kuid ka see teade tahab põhjalikumat kontrollimist.

Pikalehine tolmepea on mitmeaastane taim, 20—60 sm kõrge. Juurikas on rõhtsalt pruunide, karedate, otsast sagedasti harkjate juurtega. Vars on püstine, ümmargune või veidi soonine, sale, peaaegu õisikuni lehistunud, alusel teritunud või ka tömpide lehetuppedega. Lehed süstjad, rohelised, pikasoonelised, alumised tõmbid, ülemised linealsüstjad, sagedasti üle õisiku ulatuvad, kõik varrest veidi eemaldunud; õisik hõre, pikendunud, 3- kuni 20-õiene; õied piimvalged, õiekate 10—16 mm pikk, välimised õiekatte lehed munajas-süstjad, teravad, külgmised elliptilised, lühemad, huul peaaegu pool nii pikk kui välimised õiekatelehed. Sigimik ruljas, sirge või nõrgalt kaarjas, enamasti varretud, paljad või lühikeste näärmekarvadega. Õitseb mai lõpus või juunis.

Pikalehine tolmepea kasvab Kesk- ja Lõuna-Euroopas, Kaukaasias, Väike-Aasias, Ees-Aasias, Afganistanis, Uurali mail, Põhja-Aafrikas. Soomes leidub pikalehist tolmepead vaid Ahvenemaal.

Pikalehine tolmepea.

¹⁾ *ensifolia*: *ladina ensis* — mõök; *folium* — leht, — mõöklehine; *longifolia* — pikalehine.

Pisikäpp, *Epipógium aphyllum* Sw.¹⁾

Pisikäpp on taim, mis jääb enamasti hariliku vaotleja poolt tähelepanemata. See on väike 10—20 sm kõrge mitmeaastane taim, mille vars on valkjaskollane, veidi läbipaistev, lihakas, õõnes, ülevalt sagedasti punaka või violetse kirmega. Enamasti on vars

Pisikäpp.

täiesti lehitu ning nende asemel on väikesed kollakad, vahest punakama servaga varreümbrised soomuslehed. Õied valkjaskollased, kaunis suured, longus, 3- kuni 4-õiestes kobarates; õiekatelehed kõik peaaegu ühepikkused, lineaalsed, valkjaskollased, huul ülespoole suunatud, kollakasvalge, kolmehõlmane verevate või punaste täppidega, veidi nõgus. Kannus kotjas, tõmp, ülespoole suunatud, lilla või punakas. Õitseb juulis ja augustis.

Pisikäpal on maa sees pikk pruunikas juurikas, millest lähevad kõrvale üksikud valkjad korrallitaolised või põdrasarvjad harud, millest eralduvad kaunis pikad, valged, peenikesed, väikesi soomuslehti kandvad võsundid. Nende otsas on mugulataolised paksendused, millest arenevad uued võrsed.

Pisikäpp on saprofüüt, mis saab kasvamiseks vajalikud toitained mädanenud kõdust, sest tal puuduvad rohelistes osad, mille abil tal võimalik oleks toimetada vajalikku sarnastamist. Üldiselt paljuneb pisikäpp pikkamööda ning peamiselt just vegetatiivselt. On tähele pandud, et pisikäpp aastate, isegi aastakümnete viisi on kadunud, siis aga järsku jälle ilmub samal kohal. Mõningate tähelepanekute järgi soodustavad sagedased ja tugevad piksevihmad pisikäppade arenemist.

Meil on pisikäppa leitud seni rohkem idapoolselt alalt, Alutagusest ja Tartu ümbrusest. Läänepoolsest osast on teda leitud vaid kord Abruka saarelt. Kuid meilgi on tähele pandud mingit perioodsust. Vanemad teated pisikäppest on Käsmu ümbrusest möödunud sajandi 90-ndatel aastatel. Siis puudusid kaua aega teated leidude üle, kuid 1928. a. vihmarikkal suvel leiti teda meil mitmel pool. Peale seda on teda veel paaris kohas tähele pandud.

¹⁾ *Epipógium*: kreeka *epí* — peal, *pógon* — habe (huule asendi pärast); *aphyllum* — lehitu.

Kaheidulehelised.

Mägikadakkaer, *Cerástium alpinum* L.¹⁾

Mägikadakkaer on mitmeaastane, 6—20 sm kõrgune taim, mille vars on tublisti oksine, alumises osas enamasti tõusev, harvemini ka püsti. Kogu taim on kattunud tihedalt pikkade, käharate karvadega, mispärast taim näib tihti hallvillasena. Lehed on munajad või piklikümmargused, vastakud, sagedasti teritunud otsaga. Õied on valged, viie kroonlehega, võrdlemisi suured, enamasti pika rao otsas kaheti või kolmeti. Kupar on pikem kui tupp, sirge või peaaegu sirge. Õitseb harilikult juunis ja juulis. — Kuulub nelkõieliste (*Caryophyllaceae*) sugukonda.

Mägikadakkaera on meil seni leitud vaid Tallinna lähedalt Lasnamäelt, kus ta kasvab paekalda serval, järsaku seinamil paelõhedes, paemurdude seintel ja kohati ka loopealsel vähemate laikudena; samuti kasvab teda ka Ülemiste mäel Põhja (Valge) mägijaka ligidal vanade paemurdude seinamitel ja kivirüha hunnikutel. Üldiselt on mägikadakkaera asukoht Lasnamäel arvatavasti igivana, sest seda taime peetakse meil jäänustaimeks endisest külmemast ajajärgust, — ta kuulub arктоalpiinsete flooraelementide esindajate hulka. Selle taime üldlevila on Euroopa kõrgmägedel (Alpidel, Püreneedel, Karpaatidel, Balkanitel, Uralitel), arktilises kliimavöötmes, siis Šotimaal, Altai mägedel, Põhja-Ameerikas, aga enamasti ikka mäetippudel, mis 1000 meetrist kõrgemal. Kesk-Euroopas esineb ta madalikul vaid Ülem-Baadeni kõrgmaal paaril sooniidul.

Mägikadakkaer.

Meil esinev mägikadakkaer on õieti omapärane villane teisend (var. *lanátum* Koch), sest selle mägikadakkaera vars on kattunud pikkade, käharate villkarvadega; samuti on lehe kodarikud ümbritsetud pikkade villkarvadega ning näivad sellepärast eemalt vaadates hallidena.

¹⁾ *Cerastium*: kreeka *kéras* — sarv (kuprad on sarvjad); *alpinum* — Alpidel esinev, alpi.

Pihkane põisrohi, *Silene viscosa* Pers.¹⁾

Virumaal Kunda kohal, umbes 18—20 km rannast eemal on meres Uhtju saarte rühm, milles 4 saarekest: Uhtju ühes Hallisäärega, Sala maa, Sirga madal ja Raudlood. Sala maal ehk saarel kasvab tuhandeid eksemplare pihkast põisrohtu. See on umbes 40—50 sm kõrgune suurte, võrdlemisi laiade lehtedega kaheastane taim, mille lehed ja vars on tihedalt kattunud pihkaste, kleepivate näärmekarvadega. Õied on valkjaskollased, 5 kroonlehega, mis

Pihkane põisrohi.

päeval enamasti nagu närtsinud ja kortsus, öösel aga lõövad lahti. Üldse on pihkane põisrohi veidi räpane, mispärast teda keegi ei taha meeeldi kätte võtta. Teda on leitud seni vaid Uhtjult ja Salalt, — esimeselt vaid üksikud taimed. Vanemad andmed pihkase põisrohu esinemise kohta Saaremaal pole leidnud enam kinnitust ning sellepärast on arvata, et teda Saaremaal ei esinegi. — Nelkõieliste sugukonnast.

Kuidas sattus pihkane põisrohi Sala saarele ja esineb siin otse massiliselt, see on omaette küsimus. Tema päriskodumaa on Kagu-, osalt ka Ida-Venemaal ja on siit talutud ka mujale Euroopasse, kus ta esineb üldse harva raudteetammide kallakutel, teede ääres jne., Ungari pustades aga kohati sagedamini. Eestis peetakse teda mõne arvates relikteks boreaalsest või stepiperiодist. Kuid nähtavasti on ta seemned merejäädega talutud Salale kas Soomest Ahvenamaa saartelt, või jälle Rootsist Ojamaalt või Öölandilt, kus ta kohati esineb.

Leides Salal soodsaid tingimusi arenemiseks, arenes ta kiiresti sel saarel, kust teda on kas kogemata või meelega talutud ka Uhtjule. Viimane saar on aga tublisti inimeste poolt mõjustatud (ajutised kalapüüdjad), sellepärast ei arene pihkane põisrohi sellel saarel kuigi hästi²⁾. Sala saarel käivad aga inimesed võrdlemisi harva, millega võib seletada ka seda, et see taim pole veel levinud mandril. Tema levimist võib oodata mandril kas Letipäa või Vainupäa ümbruses, kust rannamehed sagedamini käivad kalastamas Uhtju saartel.

Venemaal on pihkane põisrohi võrdlemisi harilik; Kesk- ja Kagu-Venemaal alates Moskva ümbrusest, väheneb ta aga põhja poole märksa. Peale selle kasvab teda sagedamini Kagu-Euroopas, Kaukaasias, Siberis, Kesk-Aasias.

¹⁾ *Silene* — vana taimenimi; *viscosa* — pihkane, kleepiv.

²⁾ Vrd. G. Vilberg, Põhja-Eesti saarte taimkattest. Tartu 1933, lk. 272.

Meil ei ole karta selle taime kahjustamist harilikkude kodanikkude poolt, küll aga võivad saada sellele taimele saatuslikuks asjaarmastajad-botaanikud, kes ei suuda taltsutada oma korjamiskirge haruldaste taimede nägemisel. Pihkast põisrohtu kaitseb aga Sala saare asend kaugel meres, kuhu nii kerge ei ole pääseda.

Vill-tulikas, *Ranunculus lanuginosus* L.¹⁾

Varjukates lehtmetsades niiskel huumusrikkal pinnasel kasvab vill-tulikas, mille esinemise üle on meil andmeid seni ainult kahest kohast: Virumaalt Martsa metsast Toila lähedalt Jõhvi kihelkonnas ja Vaivara ning Metsküla vahelisest metsakompleksist. Vill-tulikas on mitmeaastane taim, 30—70 sm kõrge. Vars on püstine, enamasti oksine, alt õõnes, ümmargune, hulgaõiene, eemaldunult kollaste takerkarvadega. Alumised lehed on pikavarrelised viielõhesed, keskmised hõlmad kõige sügavamalt sämpunud, laimunajate, korratult hõlmiste ja saagjate tipmetega, nihästi lehed kui lehevared pehme karvased; keskmised lehed on alumiste sarnased, veidi lihtsamad, lühemate vartega; ülemised lehed on varretud, kolmejagused, süstjate tipmetega. Õied on kollased, 2,5—4 sm läbimõõta, viie kroonlehega, nagu teisedki tulikad. Viljad kerajad, paljal õiepõhjal, 4—6 mm pikad, kõverdunud nokaga. Õitseb maist juulini. — Tulikõieliste (*Ranunculaceae*) sugukonnast.

Vill-tulikas on võrdlemisi noor liik Eesti taimkattes, sest teda leiti vast 1925. aastal esimest korda. Kuid sellega pole öeldud, et ta on tulnukas ning puudus Eesti taimkattest, — arvatavasti kasvas see taim juba ammu avastatud asukohal, kuid teda ei oldud tähele pandud. Nähtavasti kasvab vill-tulikak ka mujalgi Alutaguse huumusrikkastes metsades, varjukates orgudes, ojakallas- tel, allikate ümbruses, kuid temale ei ole lähedale satunud. Üldiselt esineb vill-tulikas sagedamini Lõuna- ja Kesk-Euroopas, Kaukaasias. Puudub juba Rootsisis, Soomes ja Põhja-Venemaal. Seega jõuab see taim, mida peetakse eurosiberi elemendiks, Eestis oma põhjapiirile. Lätis esineb ta Kuramaal ja Lõuna-Liivi kõrgendikul, aga seal ikka harva.

Vill-tulikas.

¹⁾ *Ranunculus*: ladina rana — konn, *ranunculus* — konnake (mitmed tulika'e liigid kasvavad vesistel kohtadel, kus elutsevad konnad); *lanuginosus* — villane.

Taani merisalat, *Cochleária dánica* L.¹⁾

Taani merisalat on enamasti kaheaastane taim, mis sureb enamasti vilja valmimise järgi. Ta on 5—20 sm kõrge, mitmevarreline. Üksik vars on tõusev ja alusel laiuv, lihtne, harvemini ka oksine, kandiline, paljas ja mõne lehega. Juurmised lehed on pikavarrelised, ümmargused või kolmenurkselt südajad, suuremalt osalt terveservased, kuni 1 sm läbimõõdus; varrelehed on väikesed, alumises

Taani merisalat.

osas ümmargused või 5- kuni 7-hõlmased, keskmised kolmenurkselt munajad odajate nurkadega, ülemised piklik-süstjad, odajad või terveservased, lühivarrelised või koguni varretud. Õied on väikesed, valged või valkjaslillad, enamasti pikas hõredas kobaras. Vili kõdrake, poolmed hästi kumerad, vahesein laimunajas või elliptiline, mõlemast otsast teritunud. Seemneid igas pesas 5—7. Õitseb mais ja juunis. Kuulub ristõieliste (*Cruciferae*) sugukonda.

Taani merisalat kasvab murustamata rannarühal või paealda serval, kus pole teisi taimi võistlemas. Tähelepanu äratav

taani merisalat vaid siis, kui seemned on kõdrakesest juba maha langenud ja kõdrakese vahesein eemale valendab. Eriti on see märgata vastu õhtust madalat päikest vaadates, — siis nagu hõbestub maapind. — Taani merisalatid on meil seni leitud Saaremaal mitmelt rannalt, Muhust, Noarootsist ja ka Osmussaarelt. Kuid igal leiukohal esineb ta võrdlemisi hulgi. — Üldlevila on Põhja-, Kesk- ja Lääne-Euroopa rannad ja rannikulähedased saared, ka Hispaanias ja Portugalis; ka Põhja-Ameerika arktilises osas arvatakse teda kasvavat.

Taani merisalat on veidi tähelepanu äratav taim ja sellepärast ei ole tema hävimise hädaoht kuigi suur. Kuid leiukohti on meil võrdlemisi vähe, mispärast ta esineb haruldase taimena kodumaa taimkattes.

¹⁾ *Cochlearia*: ladina *cochlear* — lusikas (alumiste lehtede kuju järgi); *dánica*

— Taanis esinev, taani-

Mägi-kilbirohi, *Alyssum montanum* L.¹⁾

Mereranna lähedastel liivikutel ja luidetel kasvab Saaremaal mitmel pool mägi-kilbirohi, mida harilik inimene ei pane õieti tähelegi, sest see on nii väike ja mannetu. Selle ristõielise vars on vaevalt 5—20 sm kõrge, ümmargune, hallikasroheliste tähtkarvadega kattunud, veidi tõusev, alusel enamasti puitunud ja tublisti oksine; lehed on piklik munajad, alumised varrelised, ülemised varretud. Õied kollased, tihedas kobaras. Õitseb mai algusest kuni keskjuunini, harva hiljemini. Ristõieliste sugukonnast.

Teadlikule botaanikule teeks aga mägi-kilbirohu leidmine päris head meelt, sest see taim on meil üliharuldane. Seni on teda leitud meil vaid Saaremaal Mändjala ja Järve ümbrusest (Kuressaare ja Sõrve vahel), Loode ninalt Kuressaare lähedalt, Sõrve poolsaarelt ja ka Kübaasaarelt. Mandrilt on mägi-kilbirohtu leitud kord vaid Järvamaalt Jaani kihelkonnast, kuhu ta nähtavasti oli sisse talutud ristiku seemnega. Uuemad andmed selle leiukoha kohta, samuti ka kogu mandril esinemise üle puuduvad praegu.

— Mägi-kilbirohi on nn. pontiline taim ja esineb sagedamini Vahe-meremaal, Kesk-Euroopas, Lõuna- ja Kesk-Venemaal. Soomes ja Rootsis näib ta puuduvat.

Seniste andmete alusel oletatakse, et mägi-kilbirohi jõuab oma läänepiirile Saaremaal. Sellepärast võib arvata, et ta peaks esinema ka meil sisemaal. Igatahes nõuab mägi-kilbirohu levimise- piirid meil veel selgitamist ja revideerimist. Teda võiks esineda liivikutel, raudteedel, kuivadel päikesepaistelisel kallakutel jne.

Mägi-kilbirohi.

Pajulehine tuhkpihlakas, *Sorbus salicifolia* Hedl.²⁾

Saaremaa läänepoolses osas, Sõrves, Viidumäe ümbruses ja Kihelkonna lähedal kasvab üksikult mõni tuhkpihlakas metsikult. See on võrdlemisi tugev puu, kuni 15 m kõrge. Meil metsikult esinevad puud on enamasti noored ja peenikesed. Lehed kitsasümmarikud, piklikud, 6—12 sm pikad, 2,5—6 sm laiad, alusel aga alati talbjad, servast üleval pool keskohta jänehambulised, allpool peenhambu-

¹⁾ *Alyssum*: kreeka α — eitav sõnacos; *lyssa* — marutõbi (arstim koerte marutõve vastu); *montanum* — mägi, mäel esinev.

²⁾ *Sorbus* — vana taime nimi juba Rooma loodusteadlastel seal kasvavatele pihlakatele; *salicifolia* — pajulehine.

Páris tuhkpihlakas.

lised, lehe alusel aga täiesti hambutud. Lehe sooni 7—9 paari. Õied pöörissarikjates valgeviltjates, püstistes õisikutes; kroonlehed valged, 3 mm pikad, ülvalt aluse lähedalt valgeviltjalt karvased. Mari ümmargune või ümmarmunajas, peaaegu 1,5 sm pikk, ruuge või helepunane. Õitseb mais ja juunis. — Kuulub roosiõieliste (*Rosáceae*) sugukonda.

Istutatult leidub tuhkpihlakat mitmeski kodus. Enamasti on need puud toodud metsast noorte puudena. Ka mandri parkides esineb kohati tuhkpuud, kuid see on sagedamini päris tuhkpihlakas (*Sorbus aria*¹) Crantz, mis eraldub eelmisest peamiselt lehtedelt (lehed lühikesed, munajad või piklikud, alusel enamasti ümmardunud, hambad ebäühtlased).

Mägi-lippernes, *Oxytropis campestris* DC.²)

Mägi-lippernes avastati vast mõne aasta eest Kuusalu Mähuste järve lähedastes mägedes ja seal ligidal metsasihil. Seal on ta nähtavasti juba kauemat aega püsinud, sest Mähuste perenaine, kes selles talus elanud üle 30 aasta, on seda taime seal ikka ja alati näinud. Mägi-lippernes osutab siin levimistendentsi, sest mõne aasta eest on perenaine toonud järve otsa lähedal olevalt mäeveerult taime lammastele koplisse ja nüüd on seal kohal suur kogumik. Eriti laiali aga ei ole see taim sealgi ümbruses levinud. Praegu on Mähuste ainuke selle taime leiukoht mitte üksi Eestis, vaid kogu Baltimail. Mägi-lipperne pea levila on Kesk-Euroopa kõrgmägedel kuni lumepiirini, samuti ka Euroopa polaarmaades, Vene Aasias, Põhja-Ameerikas, kus ta kasvab mägi-karjamaadel. — Kuulub liblikõieliste (*Papilionáceae*) sugukonda.

Mägi-lippernes.

Mägi-lippernel on tugev juurikas, mis kattunud vanade abilehtedega ja varreosadega; nähtav vars puudub. Lehed on juurmised, enamasti kahereaselt asetunud; lehtedel

¹) *Aria*: kreeka *ária* — ühe puu nimi juba Theophrastos'el.

²) *Oxytropis*: kreeka *oxys* — terav; *trópis* — kiil, ankur, laevuke; *campestris* — põld-, põllul esinev.

on 21—31 lehekest, mis piklikümmargused või süstjad, kuni 1,5 sm pikad ja kuni 4 mm laiad, tublisti karvastunud. Õied on kollakasvalged, ainult laevukesel on sagedasti mõlemal pool väike violetne täpp. Õisik on enamasti peataolise nutina. Kaunad on paisunud, veidi kõverad, pruunikad, kattunud lühikeste, mustakate karvadega. — Harilikult lähevad taimed vast kolmandal aastal õitsele, nii et taimede arenemine toimub pikaldaselt. Taimel on võrdlemisi suur söödaväärtus, kuid pikaldase arenemise pärast ei soovitata korjata seemneid külvi jaoks.

Näsiiniin, *Dáphne mezéream* L.¹⁾

Kevadel vara, sagedasti juba siis, kui on metsa all veel üksikuid lumelaikusid, õitseb näsiiniin salukuusikutes, segametsades, ka lodudel, kallakutel ja metsaservadel. Näsiiniin on 50—120 sm kõrgune põõsas, mille tüved kattunud kollakashalli koorega. Lehed on pikliksüstjad, talbjad, ahenedes alusel pikkamisi lehe varreks, ülemises otsas enamasti tõmp-teravad, 5—7 sm pikad, 1,5—2 sm laiad, alt hallikasrohelised. Õied roosad, lõhnavad, varetud, enamasti 3—5 õit kimbus, ümbritsetud kuivade, pruunide soomustega, puhkevad enne lehistumist. Vili on helepunane mari. Õitseb aprillis ja mais. — Näsiiniine mari ja koor on mürgised, osalt ka taime teised osad. Näsiiniineliste (*Thymelaeáceae*) sugukonnast.

Just taime varajased õied tekitavad näsiiniinele hädaohtu. Kevadel vara, kui veel ei ole teisi õitsvaid taimi, on näsiiniin oma ilusate õite pärast hinnatud. Teda müüdi siis varemalt suuremates linnades turgudel. Sellepärast on näit. Tallinna ja Tartu lähedastes metsades näsiiniin peaaegu kadunud. Juba märtsis mindi metsadesse, kaevati näsiiniined juurtega välja, ajatati neid siis toa soojuses ja viidi õitsvad taimed turule, et saada nende esimeste kevadekuulutajate eest kallimat hinda.

Üldiselt leidub näsiiniint meil veel sagedasti, aga enamasti üksikult. Külades teda palju ei kasutata, sellepärast on kaugemal maa sees näsiiniini kohati tihti. Üldlevila on Euroopa, Siber kuni Altaini ning Kaukaasia.

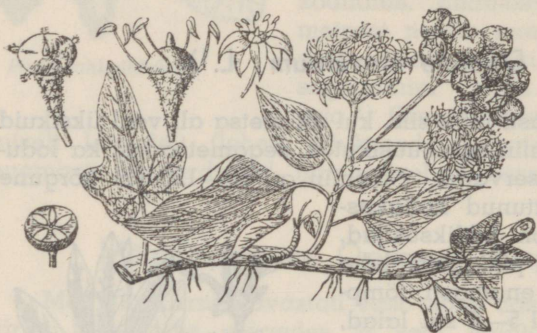

Näsiiniin.

¹⁾ *Daphne*: kreeka *dáphne* — loorberi nimi juba Homerosel; *mezereum* — ühe taime nimi, nähtavasti Pärsia algupära.

Luuderohi, *Hédera hélix* L.¹⁾

Luuderohi esineb Eestis vaid Saaremaa läänepoolses osas, kus ta roomab mööda maad, või ronib üles mööda puid kuni 6 m kõrguseni või isegi kõrgemale. Üks leiukoht on teada ka Hiiumaal Kõpu poolsaarel. Mandril ei ole andmeid tema esinemise kohta metsikult, küll on ta sagedasti linnades kalmistutel väänkasvudena, kust teda aga viiakse pottides talveks kasvuhoonetesse või tubadesse. Külades on ta kohati aknataimeks, kus ta piirab mõnikord akent oma

Luuderohi.

tumerohelised, läikivad, õitsvate okste lehed terveservased. Õied kollakasrohelised, sarikana (meil õitseb väljas luuderohi väga harva, küll aga tubades). Vili must mari. Õitseäega näidatakse septembris ja oktoobris. — Kuulub araalialiste (*Araliáceae*) sugukonda.

Luuderohi ei leia erilist kasutamist. Saaremaal, kus teda kasvab, tehakse temast pärgi, kuid siiski harva. Varemalt on luuderohu keedist kasutatud luuhaiguse vastu, millest on ta saanud ka oma nimegi. Küll aga hävitatakse luuderohu mõnigi kord lihtsalt hoolimatusest, kiskudes teda maha puudelt. Kohalikkude inimeste teatel armastavat luuderohi ronida tammetüvedel, aga ka haabadel ja kuuskedel. Nähtavasti saab luuderohi kinnitada oma ronijuuri nende koore ja korba pragudesse.

Üldlevila on luuderohul Euroopa, Aasia (Afganistan, Põhja-Pärsia, Jaapan), Põhja-Aafrika ning Assoori ja Kanaaria saared.

Rand-ogaputk, *Eryngium maritimum* L.²⁾

Mererannal liivastel ja ka päekliibulistel randvallidel kasvab rand-ogaputk, elustades oma lehekodarikkudega ebasoodsaid kasvu-kohti. Rand-ogaputk on püstine, hästioksine mitmeaastane taim,

¹⁾ *Hedera*, ka *edera* — taime nimi juba roomlastel; *helix* — kreeka *hélix* — väänlev.

²⁾ *Eryngium*: kreeka *eryngion* — taime nimi juba Theophrastusel; *maritimum* — meri-, merega seotud.

30—50 sm kõrge. Ta on täiesti paljas, kattunud rohekashalli või sinaka kirmekorraga. Lehed on väga kõvad ja jäigad, asteldega, servast tublisti sämpunud või lühihõlmased, hästi väljapaistvate soontega; alumised lehed on varrelised, neerjad või südajad, ülemised varreümbrised, sõrmjalt hõlmised, valkja kirmega. Õied on sinised või valkjad, enamasti nuttidena, ogajate ja veidi munajate katelehtedega, mis on väiksemad kui varrelehed. Üldiselt meenutavad rand-ogaputked ohakaid ja sellepärast nimetatakse neid kohati, näit. Saaremaal Undva ümbruses sea-ohakaks. Õitseb juunist augustini. — Kuulub putkeliste (*Umbeliferae*) sugukonda.

Seni on meil rand-ogaputke leitud Saaremaal Undva lähedal Suuriku- ja Leepanga vahelt ja Harilaiult mitmelt poolt. Kihnu saarel kasvavad mõned kogumikud, samuti ka Manija saarel Pärnu kohal. Hiiumaalt on teda tähele pandud Kõpu poolsaarel Kallaste külast lõunasse kord vaid üksik eksemplar. Ka Pärnumaal Saulepi mõisa männiku juurest on märgitud mõned eksemplariid, — viimane on ka ainuke leiukoht mandril.

Üldiselt on selle taime levik Eestis väga tükkeline. Esimene leiukoht Suurikupanga all sai peagi kirjanduses teatavaks, kuid pärastised tähelepanekud ei ole enam kinnitanud taime esinemist selle leiukohal ning sellepärast kalduti juba arvamisele, et see taim on Eesti taimestikust kadunud. Viimaste aastate tähelepanekud tõestavad aga, et seda taime meil ikka veel esineb. Kuid see taim on võrdlemisi pikaldase levimisvõimega ja sellepärast on rand-ogaputk erilises hädaohus, pealegi veel sel põhjusel, et teda tema ohakataolise välimuse pärast hästi ei sallita ja asjatult hävitatakse.

Rand-ogaputk.

Talvik, *Chimaphila umbellata* DC.¹⁾

Hõredates palumännikutes, nõmmeservadel esineb kohati suuremate laikudena talvik, mis on mitmeaastane taim, 10—30 sm kõrge. Ta on poolpöösas roomava juurikaga. Vars on püstine, lihtne või harkjalt oksine. Lehed on piklik-süstjad, ülalt laiemad, ümmardunud või veidi teritunud otsaga, alusel talbjad, servast teravhambu-

¹⁾ *Chimaphila*: kreeka *cheima* — talv; *phílos* — armastav (talvel rohelistena püsivate lehtede pärast); *umbellata* — sarik-, sarikjas.

Talvik.

sed, alusel aga peaaegu terveservased, nahkjad, ülevalt tumerohelised, läikivad, tähelepandavate soontega, alt helerohelised. Õied on roosad, hõreda sarikana pika rao otsas, kroon veidi kellukjas. Õitseb juulis ja augustis. — Uibuleheliste (*Pyrolaceae*) sugukonnast.

Talvik esineb meil veel peaaegu üle maa, kuid oma tumeroheliste nahkjate lehtede pärast, mis peavad kaua vastu koltumisele, on talvik sagedasti pargade valmistajatele hinnaliseks nidumismaterjaliks. Sellepärast korjati teda varemalt suurel hulgal metsadest ning toodi müügile. Et aga talviku levimine on võrdlemisi aeglane, siis oli vajalik tema kohta maksma panna müügikeeld. Ka Saksas on sama taim looduskaitse all. — Talviku üldlevila on peamiselt põhja-parasvöötmes.

Püramidaalne akakapsas, *Ajuga pyramidalis* L.

Püramidaalset akakapsast on Eestis leitud senini vaid Saaremaalt Sõrve poolsaarelt Koltsi lähedalt Viieristi mägedelt, kus ta kasvab mitmel pool üksikult või salguti kaunis laialdasel maa-alal. See on ka ainuke leiukoht, kus püramidaalset akakapsast on meil tähele pandud viimase sajandi jooksul. Ja mitte üksi meil, vaid kogu Baltimaal.

Püramidaalne akakapsas on mitmeaastane, 8—20 sm kõrgune taim, mis kasvab hõredates, liivastes metsades ja võsades. Ta vars on püstine või alusel veidi tõusev, karvane, ilma võsunditeta. Lehed algavad kohe maapinna lähedalt, — alumised lehed on enamasti kodarikuna, lühivarrelised, võrdlemisi suured, karvased ja veidi täkilised; ülemised lehed on sagedasti terveservased, väiksemad, nii et kogu taim näib püramiidjana. Õied on valkjassinised, asetuvad lehtede kaenlas ning algavad juba kohe alumistest okstest peale; õie ülemine huul väga lühike, kahehõlmne, alumine selgesti arenenud kolmehõlmne. Erilist ilu või kasutusväär-

Püramidaalne akakapsas.

¹⁾ *Ajuga* — vana taimenimi; *pyramidalis* — püramidaalne.

tust taimel ei ole, mispärast taim ei ole kardetavas hädaohus. Ainult kasvukoha muutumine — seda ei ole ka praegu karta — võiks tuua esile taime hävimise. Õitseb mais ja juunis. — Kuulub huulõieliste (*Labiátae*) sugukonda.

Püramidaalne akakapsas on nähtavasti läänepoolse iseloomuga taim, sest Venemaal esineb ta harva ning arvatakse, et vanemad andmed esinemise üle Kesk- ja Lõuna-Venes on praegu kahtlased, sest viimastel aastatel pole seda taime tähele pandud. Baltimaail esineb ta veel Kesk-Kuramaal, Soomes mitmel pool lääneosas, samuti ka Rootsis. Kesk-Euroopas kasvab ta sagedamini, aga siiski vaid tükeldi ning puudub mitmel pool täiesti.

Kobarpea, *Ligulária sibirica* Cass.¹⁾

Lõuna-Eestis, peamiselt Tartumaa lõunaosas, Võru ja Setumaal, samuti ka Viljandimaal Öisu ümbruses kasvab kobarpea üksikutel sooniitudel, madalsoodel ja niisketes võsades. Kobarpea on 30—100 sm kõrgune taim, mille vars püstine, enamasti oksitu, paljas, vähelehene, seest õõnes ja sagedasti pruunikaspunase kirmega. Alumised lehed on pikavarrelised, suured, kolmenurkselt südajad või mõnikord isegi veidi nooljad, tõmbid, servadest teravahambused: ülemised lehed on palju väiksemad, lühivarrelised, enamasti varreümbrise tupega. Õied on kuld kollased, keelõied piklikud, otsast kolmehambased. Korvõisikud on lühivarrelised ja kobarjas õisikus. Õitseageg on sügis-suvel. — Korvõieliste (*Compósitae*) sugukonnast.

Kobarpea on idapoolse päritoluga ja kuulub euraasia flora esitajate hulka. Ta esineb sagedamini Ida- ja Põhja-Aasias, kust ta näib ka olevat levinud mujale. Eestis jõuab ta oma läänepiirile, sest Kesk-Euroopas esineb ta vaid paaril kohal ning puudub siin mujal koguni. Soomes esineb ta veel üksikutes kohtades, aga Skandinaavias teda enam ei ole. Eestis näib kobarpea olevat kadu-

Kobarpea.

¹⁾ *Ligularia*; ladina *ligula* — keeleke (keelõite kuju pärast); *sibirica* — siberi-, Siberis esinev.

misel, sest ta on hävinud juba mitmelt leiukohalt, mida nimetavad vanemad autorid. Taim ei ole meil eriti hädaohus, sest niitmise või katkumise kõrval jääb maa sisse tugev juurte kimp, millest järgmisel aastal kasvab jälle uus taim. Hädaohtlikuks võib taimetele olla kasvukohtade ümberharimised põlluks, sest sellega muudetakse taime looduslikud kasvutingimused ning uutele tingimustele ei suuda taim vastu panna.

Haruldasemaid taimi Eestis.

Meie kodumaa taimkattes leidub üle 150 taime, mis esinevad harva või väga harva. Eespool loetletud ja looduskaitse alla võetud taimed kuuluvad haruldasimate hulka ja sellepärast on nende kahjustamine keelatud kogu riigi ulatuses. Kuid peale nende on veel harvaesinevaid taimi, mille alalhoidu tuleks korraldada vähemate või suuremate kaitsealadega, kus taim võiks areneda samus tingimuses nagu seni, sest kasvu tingimuste muutudes kaovad need taimed ning neid tuleks kustutada Eesti taimede nimestikust. Mõned neist esinevad vaid üksikul kasvukohal ja on sellepärast äärmises hädaohus; teised levivad laiemalt, kohati isegi sagedasti, mispärast nende kahjustamine eest hoidmine üleriiklikult tekitaks kahtlemata raskusi. Sellepärast on niihästi esimestest kui ka viimastest tarvilik luua nende tüüpilisemas kasvukohas kaitsealad, millel saaks neid säilitada, samuti toimetada ka nende levimise kohta tarvilikke vaatlusi ning teaduslikke uurimisi. Kaitsealad võivad siin olla mõnest arist (= 100 m²) kuni mõne hektaarini, nagu nõuavad taime arenemistingimused.

Taimed, mis vajavad alalhoiuks kaitseala.

1. Pisilina (*Radiola lineoides* Roth) — seda taime kasvab praegu ainult ühes leiukohas: Hiiumaal Luidja küla lähedal. Teisi leiukohti Eestis ei tunta. Vanemad andmed Tartu ümbruse kohta ei ole enam leidnud kinnitamist.

2. Põhja-käoking (*Aconitum lycóctonum* L.) — seni leitud ühest kasvukohast Viljandi lähedalt.

3. Soomurakas (*Rúbus árticus* L.) on varemalt levinud üksikute kasvukohtadena peaaegu üle maa, kuid on praegu juba mitmest kohast kadunud. Parimaid kasvukohti on praegu soistel puisniitudel Väandra ja Suure-Jaani kihelkonna piiril.

4. Oraslehine liivkann (*Arenária graminifólia* Schrad.) esineb sagedamini liivikutel Kagu-Eestis, — Setu- ja Võrumaal, piguti isegi tihti. Mujal teda aga ei kasva.

5. Lehtroheline põisrohi (*Silene chlorántha* Ehrh.) — praeguste andmete alusel Kaagu-Eesti liivikutel, mujal väga harva.

6. Merikapsas (*Crámbe marítima* L.) kasvab lääne- ja loodesaarte rannikul, kohati hulgi. Looduskaitsealaks sobib hästi mõni väike saar Suures väinas.

7. Asparhernes (*Tetragonólobus siliquósus* Roth) esineb Saaremaal sagedasti niisketel niitudel. Mandril on seni teada vaid kaks kasvukohta, — Virtsus ja Ridalas. Üks neist kasvukohtadest mandril vajaks looduskaitset.

8. Vesipaunikas (*Hydrocótyle vulgáris* L.), mida seni leitud vaid Ruhnust, Saare- ja Hiiumaalt, vajaks kaitseala Saaremaal.

9. Randpung (*Sámolus valerándi* L.) kasvab Saare- ja Hiiu- maa lõunarannikul; vajab kaitseala Hiiumaal (näit. Ristlaid Käina lahes).

10. Angervars (*Cynánchum vincetóxicum* Pers.) kasvab Saaremaal kohati, mandril vaid paaris kohas. Vajab looduskaitseala Puhtu laiul.

11. Alpi vöipätakas (*Pinguícula alpína* L.) esineb Saaremaal Viidu ja Kuusnõmme ümbruses Kihelkonnal. Vajab kaitseala Viidumäe ümbruses.

12. Meripuju (*Artemísia marítima* L.) on seni leitud vaid Saaremaalt, mitmelt poolt rannikult. Vajaks kaitseala Kuusnõmme ümbruses.

13. Mitmeaastane kuukress (*Lunária redivíva* L.) kasvab sagedasti Viru- ja Harjumaal paekalda alusel vöötmel. Siin ei vaja ta erilist kaitseala, küll aga Läänemaal Salevere Salumäe all, samuti ka Pärnumaal Uulu vallas Soometsa vahtkonnas kv. 239 peal.

14. Naaskellehte (*Subulária aquática* L.) on seni leitud Eestis vaid Rosona jõe läheduses; vajab kaitseala Karstula küla lähedal jõesoppides.

15. Järvikas (*Litorella uniflora* Aschers.) — avastati vast mõne aasta eest Saaremaal Kuusnõmme lähedalt randjärvedest. Peale selle on teda leitud veel ka ühest teisest kohast Kihelkonna lähedal. Vajab kaitseala Kuusnõmme lähedal.

Nende taimede jaoks on kaitseala praegu juba hädavajalik. Kuid edaspidistel uurimistel selgub arvatavasti veel uusi seisukohti, mis sunnivad eraldama üksikute taimede jaoks vähemaid kaitsealasid, et alal hoida selliste eelpostide kasvukohti teaduslikkude tähelepanekute võimaldamiseks.

SISUKORD.

	Lk.
Taimede looduskaitse alla võtmise põhimõtteid	3
Looduskaitse alla võetud taimi	4
Müügikeelu all olevaid taimi	4
Vareskold, <i>Lycopodium complanatum</i> L.	5
Jugapuu, <i>Taxus baccata</i> L.	6
Mustakas sepsikas, <i>Schoenus nigricans</i> L.	8
Sinine võhumõök, <i>Iris sibirica</i> L.	9
Väikeseõiene kuremõök, <i>Gladiolus imbricatus</i> L.	10
Kuldking, <i>Cypripedium calceolus</i> L.	12
Arukäpp, <i>Orchis morio</i> L.	13
Leedrilehine käpp, <i>Orchis sambucinus</i> L.	14
Koerakäpp, <i>Anacamptis pyramidalis</i> (L.) Rich.	15
Lõhnav käöraamat, <i>Gymnadenia odoratissima</i> Rich.	15
Punane tolmepea, <i>Cephalanthera rubra</i> (L.) Rich.	16
Pikalehine tolmepea, <i>Cephalanthera ensifolia</i> Rich.	17
Pisikäpp, <i>Epipogium aphyllum</i> Sw.	18
Mägikadakkaer, <i>Cerastium alpinum</i> L.	19
Pihkane põisrohi, <i>Silene viscosa</i> Pers.	20
Vill-tulikas, <i>Rununculus lanuginosus</i> L.	21
Taani merisalat, <i>Cochlearia danica</i> L.	22
Mägi-kilbirohi, <i>Alyssum montanum</i> L.	23
Pajulehine tuhkpihlakas, <i>Sorbus salicifolia</i> Hedl.	23
Mägi-lippernes, <i>Oxytropis campestris</i> DC.	24
Näsiniiin, <i>Daphne mezereum</i> L.	25
Luuderohi, <i>Hedera helix</i> L.	26
Rand-ogaputk, <i>Eryngium maritimum</i> L.	26
Talvik, <i>Chimaphila umbellata</i> DC.	27
Püramidaalne akakapsas, <i>Ajuga pyramidalis</i> L.	28
Kobarpea, <i>Ligularia sibirica</i> Cass.	29
Haruldasemaid taimi Eestis	30

